

BİR GAZELİN AİDİYETİ MESELESİ*

BELONGİNG MATTER OF A GAZEL

Şerife AĞARI**

ÖZ

Klasik Türk edebiyatının geçmişten günümüze uzanan muhtelif kaynakları vardır. Divanlar, mesnevîler ve tezkireler bu kaynakların başında gelir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar sayesinde bu önemli kaynaklar arasına mecmualar da dahil edilmiştir. Nitekim pek çok bilinmeyen eserin gün yüzüne çıkarılması mecmualar sayesinde olmaktadır. Fakat mecmualar derleme eserler olduğu için zaman zaman karışıklıklara sebebiyet verebilmektedir.

Bu çalışmada böyle bir karışıklığın çözümlenmesi üzerinde durulmuştur. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunan ve içinde yer alan farklı bölümler için ayrı kayıt numaraları verilmiş bir mecmuanın 20a sayfasının derkenarında yer alan ve hem başlığında hem de mahlas beytinde Fuzûlî'ye nispet edilen *-bizûz* redifli bir gazelin aidiyeti sorgulanmış ve söz konusu şiirin Seyyid Nesîmî'nin olabileceği tezi ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Fuzûlî, Seyyid Nesîmî, Hurûfilik, Gazel.

ABSTRACT

Classical Turkish Literature has various sources from past to present. Divans, masnavis, and tezkires are among these sources. However, thanks to the studies carried out in recent years, macmuas have been included among these important sources. As a matter of fact, it is thanks to macmuas that many unknown works are brought to light. However, since magazines are compilations, they can cause confusion from time to time.

* Bu makale 03.08.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.08.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.09.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Şerife Ağarı, Bir Gazelin Aidiyeti Meselesi, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-2 (2022), Karabük 2022, s. 87-105.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31122022.003

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serifeagari@karabuk.edu.tr. Orcid ID: 0000-0002-8197-9104.

This study focuses on the resolution of such a confusion. The belonging of a gazal with the redif - *bizuz*, located on the margin of page 20a of a magazine in the Rare Works Collection of Marmara University, with separate registration numbers for the different sections in it and attributed to Fuzuli both in its title and in the pseudonym couplet, was questioned and suggested that it might be the poem of Sayyid Nasimi.

Key Words: Macmua, Fuzuli, Sayyid Nasimi, Hurufism, Gazal.

Giriş

Mecmualar klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisidir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar mecmualarının önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Pek çok şairin divanında yer almayan manzumeleri mecmualarda tespit edilmiş hatta divanı ele geçmemiş şairlerin mecmualardaki şiirlerinden yola çıkılarak divan tertip edilmiştir.

Mecmualar sadece bilinmeyen eserlerin gün yüzüne çıkarılmasını değil aynı zamanda haklarında bilgi sahibi olunamayan şairlerin tanınmasını da sağlamaktadır. Tezkirelerde adı geçmeyen ya da adı geçtiği halde eserleri bilinmeyen şairler mecmualardan derlenen bilgilerle ilim âlemine tanıtılmaktadır.

Mecmuaların bir başka faydası ise henüz hayattayken divan tertip eden şairlerin divanlarının dışında kalan şiirlerini ihtiva etmesidir. Bu sayede önde gelen pek çok şairin bilinmeyen şiirleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yine mecmualar sayesinde özelde mürettibin genelde tertip edildiği dönemin edebî zevki hakkında fikir elde edilebilmektedir.

Bütün bunların yanında mecmualar derleme, toplama eserler olduğundan dolayı içerisinde yanlış ya da hatalı bilgiye rastlanılmaktadır. Bu yanlış ya da hatalı bilgilerin başında ise bir eserin sahibinin kim olduğu gelmektedir. Çünkü bilginin ve bilhassa da şiirin daha çok şifahi olarak aktarıldığı dönemlerde bir şiirin kime ait olduğunun karıştırılması ziyadesiyle mümkündür. Hele hele şiirleri dilden dile dolaşan ünlü şairlerin eserlerinde zaman zaman bu tür karışıklıkların olması yadsınamaz. Bu çalışmada böyle bir karışıklığın çözümlenmesi üzerinde durulacaktır. Bir mecmuanın derkenarında yer alan ve hem başlığında hem de mahlas beytinde Fuzûlî'nin olduğu açıkça belirtilmiş olan bir gazelin ona ait olup olmadığı ve değilse kime ait olabileceği tartışılacaktır.

-*bizüz* Redifli Gazel

Makalenin konusunu teşkil eden metin Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ının neşirlerinde yer almayan bir gazeldir. Bu gazel Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunan ve içinde yer alan farklı bölümler için ayrı kayıt

numaraları verilmiş¹ bir mecmuanın 20a sayfasının derkenarında yer almaktadır. 86 varaktan oluşan mecmua manzum ve mensur metinleri ihtiva ettiği için satır sayısı muhtelifdir. Ayrıca derkenarlarında evliya menâkıbından çeşitli nakiller, hadis-i şerifler, notlar ve ana metnin konusuyla ilgili kısa açıklamalar yer almaktadır. Mürettibi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.

Mecmuada eserlerine yer verilen ve ismi tespit edilebilen 12 şair ve mutasavvıf bulunmaktadır. Ayrıca biri Arapça olmak üzere 7 farklı mensur metni ihtiva eden eserde 25 müfred, 10 gazel, 5 mesnevi, 3 kıt'a, 3 nazım, 1 murabba olmak üzere altı farklı nazım şekli yer almaktadır. Mecmuadaki metinlerin tamamına yakını dinî ve tasavvufî konuları ihtiva etmektedir. Buna bağlı olarak akâidnâme, nasihatnâme, manzum hadis tercümesi gibi öğretici türlerin yanında tasavvuf adabına dair metinlere yer verilmiştir. Mecmuada eseri bulunan şair ve mutasavvıflar şunlardır: Adlî Efendi, Câmî, Cemâl-i Halvetî, Hatîb, Kemal Paşazâde, Kul Nesîmî, Nev'î, Necmüddîn-i Kübrâ, Rûhî, Ömer Fuâdî, Şeyh Yahyâ, Usûlî.²

Beş beyitten oluşan söz konusu gazel, Remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. Birkaç imalenin dışında vezin kusursuz uygulanmıştır. Tasavvufî unsurlarla örülü olan metin, insanın ne kadar değerli bir varlık olarak yaratıldığını vurgulamaktadır. Gazelin konu bütünlüğünden yola çıkarak yekâhenk bir gazel olduğu söylenilebilir. Zira *bizüz* redifi de bu bütünlüğe katkı sağlamaktadır. Şair hemen her beyitte bir ayet iktibas etmiş ve konuyla ilgili düşüncesini bu iktibasla desteklemiştir.

Aşağıda Fuzûlî'nin dîvân neşirlerinde yer almayan bu gazelinin transkripsiyonlu metni ve günümüz Türkçesine çevirisi verilmiştir.

Güfte-i Fuzûlî

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1 Fazl-ı Hâkdan kâşif-i gencîne-i eşyâ bizüz³

¹ Eserin kayıt numaraları ve isimleri şunlardır:

- Tercüme-i Erbaîne Hadîs 13008/Y019.01
- Risâle-i Der Beyân-ı Silsile-i Şerife-i Şeyh Şâban-ı Velî 12896/Y019.02
- Risâletü fi't-Tasavvuf 13009/Y019.03
- Manzûme Der Beyân-ı Merâtib-i Tevhîd 13010/Y019.04
- Manzûme-i Tuhfe-i Cemâl Halvetî 12897/Y019.05
- Manzûme-i Risâle-i İ'tikâdiyye 13011/Y019.06.

² Detaylı bilgi için bkz. Şerife Ağan. "Tasavvufî Metinleri İhtiva Eden Bir Mecmua Üzerine". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, Yıl 4, Aralık 2018, s. 594-613.

³ Metinde *-bizüz* kelimesi ortasında elif olacak şekilde yazılmış. Ancak hem vezin hem de mana itibarıyla uygun olduğunu düşündüğümüz için *-bizüz* şeklinde okumayı tercih ettik.

‘Âlim-i ta‘lîm-i ‘ilm-i **‘alleme’l-esmâ**⁴ bizüz

(Hak Taâlâ’nın fazlıyla [Fazlullâh’tan gelen bilgiyle] eşya/varlık hazinesinin kâşifi biziz. *‘Alleme’l-esmâ* ilmini tâlim eden âlimler biziz.)

2 Yol bulup Hâkdan **‘ale’l-‘arşi’stevâ**⁵nın seyrine

Şûret-i Rahmâna irdük Âdem-i ma‘nâ bizüz

(Hak Taâlâ’dan *‘ale’l-‘arşi’stevâ*’nın seyrine yol bulup Rahmân’nın suretine eriştik, mânâ Âdem’i biziz.)

3 Âteş-i **innî enallâh**⁶ ile yandık şem‘anıñ

Vâdi-i Eymen maḳâm oldı yed-i beyzâ bizüz

(Mumun *innî enallâh* ateşiyle yandık, Eymen Vadisi bize makam oldu, yed-i beyzâ biziz.)

4 Bizdedür çün nâme-i **men ‘indehü ümmü’l-kitâb**⁷

Hüccetü’l-kâ’im işitdük bizdedür ‘İsâ bizüz

(Çünkü *men ‘indehü ümmü’l-kitâb*’ın yazısı bizdedir, onun bizde oluşuyla ilgili sağlam bir delil [Hüccetü’l-Kâim’in bizde olduğunu] işittik, Hz. İsa biziz.)

5 Ey Fuzûlî(?) Fazl-ı Yezdân’ın beyânında bugün

İsm-i a‘zam vechimizdür câmi‘u’l-esmâ bizüz

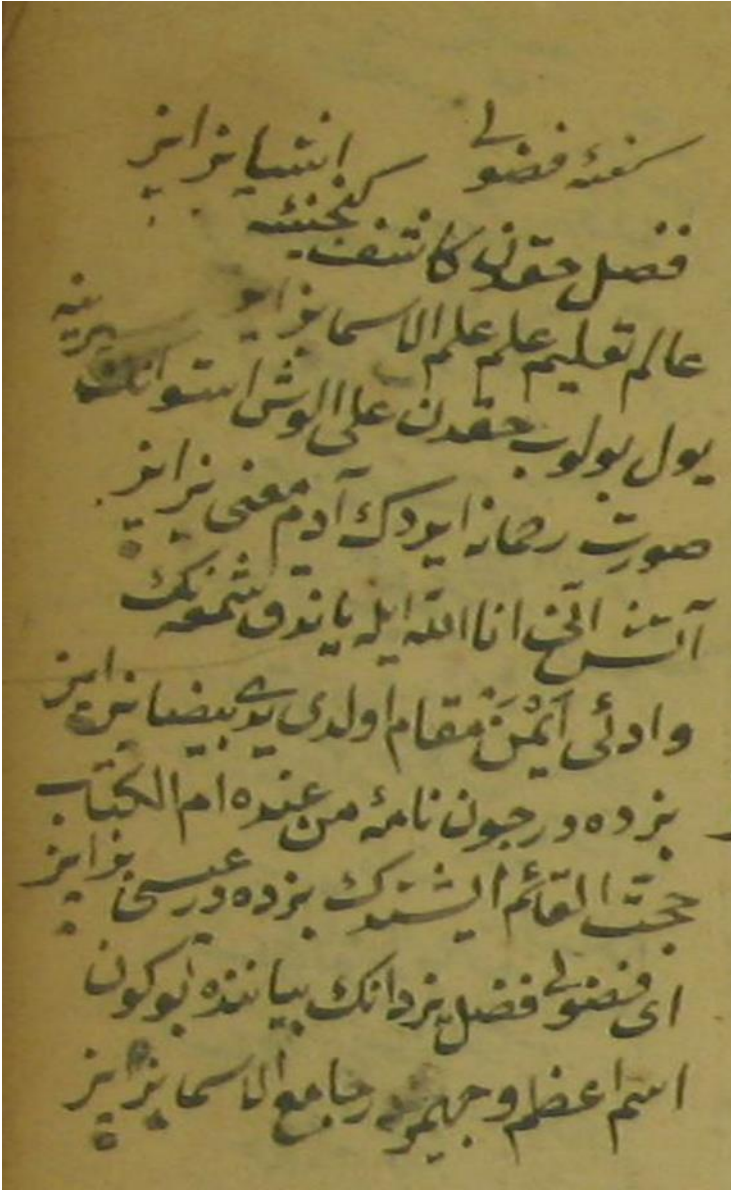
(Ey Fuzûlî Hak Taâlâ’nın [Fazlullâh’ın] beyanında bugün ism-i âzâm bizim yüzümüzdür, isimlerin tamamı biziz.)

⁴ “Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.” (Bakara, 2/31)

⁵ “Rahman Arş’a istiva etmiştir.” (Tâ Hâ, 20/5)

⁶ “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.” (Kasas, 28/30)

⁷ “Bütün kitapların aslı O’nun yanındadır.” (Ra’d, 13/39)

Gazelin Aidiyeti Meselesi

Yukarıda yer alan gazel her ne kadar Fuzûlî'ye nispet edilse de eserdeki Hurûfîlik vurgusu bizi gazelin Fuzûlî'den daha ziyade Hurûfî bir şaire ait olabileceği ihtimaline yönlendirmiştir. Bu şairin de Seyyid Nesîmî olması kuvvetle muhtemeldir. Elbette klasik Türk edebiyatı şairleri arasında Nesîmî'nin

dışında Hurûfî olduğu bilinen ve Hurûfî unsurlarla örülü şiirleri olan başka şairler de vardır. Arşî, Bağdatlı Rûhî, Misâlî, Penâhî ve Refî'î bunlardan bazılarıdır.⁸ Arşî ve Rûhî'nin mahlasları hece sayısı itibarıyla vezne uymazken Misâlî, Penâhî ve Refî'î'nin hem şiirleri arasında bu gazel yer almamaktadır hem de üslup olarak onlardan farklıdır. Bu konuda Nesimî ihtimalini güçlendiren bir başka husus şairin en az Fuzûlî kadar bilinen ve şiirleri dilden dile dolaşan bir şair olmasıdır. Dolayısıyla eğer bir karışıklık olmuşsa bu iki şair arasında olması muhtemeldir. Nitekim yapılan bir çalışmada Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ındaki 25. gazelin Nesimî'ye ait olduğu ortaya konulmuştur.⁹

Gerek üslup gerek dil gerekse muhteva açısından dikkatle incelendiğinde bu gazelin Fuzûlî'nin diğer gazelleriyle çok fazla örtüşmediği ancak genelde Hurûfî şairlerin özelde ise Seyyid Nesimî'nin gazelleriyle örtüştüğü görülmektedir. Söz konusu durum birkaç farklı açıdan ele alınacaktır.

1. Gazelin Şekil Yönünden İncelenmesi

a. Vezin

Metnin vezni Remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıdır. Bu kalıp klasik Türk şiirinde en fazla kullanılan vezinlerin başında gelir. Fuzûlî divanında da Nesimî divanında da en çok bu vezin kullanılmıştır.¹⁰ Dolayısıyla vezin kullanımını ayırt edici bir unsur değildir.

b. Kafiye ve Redif

Şair *-bizüz* redifini kullanmıştır. Fuzûlî'nin divanında bu redif hiç kullanılmamıştır ancak *-beklerüz* redifli bir gazel ve üçüncü çoğul şahıs ekinin redif olduğu bir başka gazel bulunmaktadır ki matla' beyitleri şu şekildedir:

Nice ıllardur ser-i küy-ı melâmet **beklerüz**

Leşker-i sultân-ı 'irfânuz velâyet **beklerüz** (G. 114)

Buldı küyünda devâ derd-i dil-i bîmârumuz

⁸ Fatih Usluer, "Divan Şairleri ve Hurufîlik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 23/1, 2019, s.84. Konuyla ilgili bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Hurufî Metinleri Kataloğu*, TTK Yayınları, Ankara 1989; Cemal Muhtar, "Hurufî Türk Şairleri", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV: 1986, s. 219-226.

⁹ Cenk Açıkgöz, "Fuzûlî'nin 'Türkçe Divan'ındaki XXV. Gazel Nesimî'ye mi Ait?", Ed. Üzeyir ASLAN, Hakan TAŞ ve Ömer ZÜLFE, *Bir Devr-i Kadim Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan*, Yayın Evi, Ankara 2018, s.29-43.

¹⁰ Hüseyin Ayan tarafından yapılan Nesimî'nin Türkçe Dîvân'ının neşrinde toplam 457 gazelin 159'unda; Abdülhakim Kılıncı'nın hazırlamış olduğu Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ının neşrinde ise 176 şiirde *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezni kullanılmıştır.

Sen ağasan biz k̄uluz k̄uyuñdadur t̄imārumuz (G. 106)¹¹

Aynı şekilde Nesîmî divanında da *-bizüz* redifi bulunmamaktadır. Ancak daha sonra Nesîmî'nin bilinmeyen tuyuğlarıyla ilgili yapılan iki ayrı çalışmada bu redife sahip iki farklı tuyuğu tespit edilmiştir.¹² Ayrıca bu tuyuğlardan ilki mana itibariyle söz konusu gazelle büyük oranda örtüşmektedir¹³:

Çün Nesîmî nuṭḡ-ıla hem-dem *bizüz*
 Pes ḥaḡḡāt 'Īsi vü Meryem *bizüz*
 Çün Ḥaḡuñ nuṭḡı olan Ādem *bizüz*
 Her ne ki dirseñ heme 'ālem *bizüz*¹⁴ (T.10)

Kirdigāruñ nuṭḡına kāmīl *bizüz*
 Aña 'ālem olmasaḡ cāhil *bizüz*
 Kīmyā-yı cāna çün vāşıl *bizüz*
 Bil bu sırrı bilmesek vāşıl *bizüz*¹⁵ (T.77)

Seyyid Nesîmî'nin şiirlerinde *-bizüz* ifadesi redif olmanın dışında da kullanılmıştır. Nitekim şair bazen sadece kendini bazen de içinde bulunduğu fikrî yapıyı kastederek bazı vasıfları sahiplenmiştir:

Kāf ile nūn ezelde çün 'illetümüzdür iy beşer
 Cevher-i lā-mekān *bizüz* kim bileser ḥudūdumuz (G. 187/7)

¹¹ Bu çalışmada kullanılan Fuzûlî'ye ait beyitler Abdülhakim Kılınç tarafından hazırlanan Fuzûlî Divânı neşinden alınmıştır. Bkz. Abdülhakim Kılınç. *Fuzûlî Divânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.

¹² Söz konusu çalışmalar için bkz. M. Fatih Köksal. "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları". *Journal of Turkish Studies, Ağah Sırrı Levend Hatıra Sayısı 1*, Volume 24/1, 2000, s. 187-208; Mehmet Özdemir "Seyyid Nesîmî'nin Neşredilmemiş Tuyuğları". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Academic Journal of Language and Literature*. C.4, S.1, 2020, s. 403-485.

¹³ Bu çalışmada Nesîmî'ye ait beyitler Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan Türkçe divan neşinden alınmıştır. Bkz. Hüseyin Ayan. *Nesîmî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020. Sonradan yapılan çalışmalarla tespit edilen Türkçe Divan dışındaki şiirler ise çalışmanın künyesiyle birlikte verilmiştir.

¹⁴ M. Fatih Köksal, a.g.e., s.192.

¹⁵ Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 463.

Ger faķırız şūretā ma‘nīde sultānlar **bizüz**

Bendeyüz ammā ki āzād eyledük mevlāmuzı (G.450/3)

Bizüz ol pervāne kim pervāsı yok

Yaķmıřuz ser şem‘a dest u pāsı yok (T.99)¹⁶

Yine Nesīmî divanında üçüncü çoğul şahıs ekiyle yapılan rediflere Fuzûlî divanına göre daha fazla rastlanmaktadır. Bunlardan bazılarının matla beyitleri şöyledir:

Var bu cihāndan özge bizim bir cihānumuz

Şūret bu ‘ālem oldı bize ol ma‘ānumuz (G.181)

Ka‘be yüzüñdür ey řanem yüzüñdür sücūdumuz

Tā ki göre bu secdeyi nāra düşe řasūdumuz (G. 187)

Cān ‘ışka düşdi iy gönül yā Rab nedür tebdīrümüz

Cān neylesün bī-çāre çün řaķdan budur taķdīrümüz (G. 193)¹⁷

c. Kelime ve Terkiplerin Kullanım Sıklığı

Beş beyitlik bu gazelde kullanılan kelimeler ve terkipler Fuzûlî'nin şiirlerinde kullandığı kelime ve terkiplerden farklıdır. Ancak söz konusu gazelin Nesīmî'nin şiirleriyle pek çok yönden örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Nesīmî'nin gazellerinden birinin matla beyti terkiplerin sıralanışı yönüyle bu beyitle olabildiğince benzerlik göstermektedir:

Faẓl-ı Hāķdan kāřif-i gencīne-i eřyā bizüz ‘Ālim-i ta‘līm-i ‘ilm-i ‘allemel- esmā bizüz	Faẓl-ı Rabbü'l-‘Ālemīnün ber-güzīde mazharı ‘Ālim-i ‘ilm-i ilāhī kāřif-i ķul innemā (G.6/3)
--	--

¹⁶ Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 467.

¹⁷ Diğer beyitler için bkz. G.188; G. 189; G.190; G.191; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 191-192, T. 6-11.

Nesîmî'nin bilhassa Hurûfilik düşüncesini ortaya koymak için yazmış olduğu şiirlerinde kullandığı *Fazl-ı Hak*, *sûret-i Rahmân*, *Fazl-ı Yezdân* gibi terkipler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

Fazl-ı Hak'dan biz ki 'âlî-meşrebüz
Rind-i çallâşuz müberreh mezhebüz
Çün o mihrûñ na'lininde kebkebüz
Mîhr [ü] mehden sa'd-i rüşen kevkebüz (T.73)¹⁸

Çün on sekiz miñ 'âleme oldı vücûduñ âyine
Ol *sûret-i Rahmân* menem kim halka mestür olmışam (G. 249/9)¹⁹

Adım Nesîmîdür bugün oldum kelâm-ı nâtık uş
Hem âyetem hem nür-ı Hak hem *Fazl-ı Yezdân* olmışam (G.250/8)²⁰

Üçüncü beyitte Hz. Mûsâ'nın bir mucizesine telmih yapmak için kullanılmış olan *yed-i beyzâ* terkihi Fuzûlî'nin divanında sadece bir kere kullanılmıştır:

Sâ'id-i 'adldedür kuvvet-i îcâd-ı nizâm
'Arz-ı i'câz-ı nübüvvet *yed-i beyzâ* eyler (K. 33/19)

Nesîmî'nin divanında ise beş ayrı beyitte bu terkibe rastlanmaktadır:

Yed-i beyzâ imiş hüsnüñ ki Mûsâdur aña mahrem
Te'âlâ şânühü ekber bu neçe Tûr-ı Sînâdur (G.117/10)

¹⁸ Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 463; s.459, T.46; Diğer beyitler için bkz. G.10/6; G.26/2; G.27/6; G.50/3; G.140/9; G. 189/3; G.285/5; G.296/9; G.309/5; G.344/6; G.380/9; G.431/15; T.101; T.212; T.249.

¹⁹ Diğer beyitler için bkz. G.25/3; G.40/2; G.57/8; G.66/1; G.86/1; G.168/9; G.174/7;G.201/4; G.202/2; G.257/3; G.281/6; G.417/5; G.448/4; T.201; Müstezad 4/1; M. Fatih Köksal, a.g.e., s.195, T.26.

²⁰ Diğer beyitler için bkz. G.199/2; Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 472, T.136; s. 483, T.212.

Yedd-i beyzâdur vücūduñ Hâk nişâmı hândadur

Ẓâhir ü bâtın çü sensen bes kalamı hândadur (G.118/1)²¹

Gazelin dördüncü beytinde ***hüccetü'l-kâim*** ifadesi yer almaktadır. Hüccet her ne kadar kelime olarak *delil* anlamına gelse de On İki İmam Şiiiliğinde çeşitli manalara gelmektedir. Bunlardan ilkinde göre hüccet, Hz. Peygamber'le birlikte diğer peygamberler için kullanılan ortak bir isimdir. Hz. Peygamber'den sonraki ilk imam Hz. Ali'nin hüccet olduğu düşüncesi yanında bütün imamların hüccet olduğu fikri de kabul edilmiştir. İmâmiyye Şîası'ndaki diğer bir kullanıma göre hüccet on iki imamı ifade ederken başka bir kullanıma göre hüccet imamlardan yalnız on ikincisinin lakabıdır. On birinci imam Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed'in geleneğe göre ismen anılması doğru olmadığı için başka bazı lakaplarının yanında hüccet olarak da anılmıştır.²² Nitekim Fuzûlî'nin divanında *hüccetü'l-kâim* terkihi yer almazken²³ Nesîmî tam da bu manada bir beyitte söz konusu ifadeye yer vermektedir:

‘Askerîdür şâh-ı kevneyn menba‘-ı cūd u kerem

Hüccetü'l-kâ'im Muhammed Mehdî ol kân-ı vefâ (G.1/15)²⁴

İsm-i âzam Allah'ın en büyük ismi manasına gelir ki bu isimle yapılan duanın kabul olacağına inanılır. Fuzûlî'nin divanında *ism-i âzam* terkihi sadece bir beyitte yer alır ve bu genel anlam doğrultusunda kullanılmıştır:

Ṭılısm-ı genc için biñ ***ism-i a'zam*** yâd dutduñ dut

Ṭılısmı sındurup genci tüküp ismi unuttuñ dut (G.42/1)

Hurûfîler *ism-i âzama* kendi düşüncelerine göre farklı manalar yüklemiştir. Buna göre bazen *Allah* lafzı, bazen *Âdem* bazen de *Âdem'in vechi*

²¹ Diğer beyitler için bkz. G.61/5; G. 438/7; Müstezad 1/4; Filiz Kalyon, “Nesîmî'nin, Divanında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Or Turkic*. Volume 10/16 Fall 2015, s. 794, G.14/1.

²² İlyas Üzüm. “Hüccet”, *İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 451.

²³ Fuzûlî'nin divanında sadece *hüccet* kelimesi geçmektedir: Bkz. G.10/8; G.169/5.

²⁴ Nesîmî'nin divanında *hüccet* kelimesinin geçtiği beyitler için bkz. G.25/4; G.89/15; G.162/5; G.237/4.

ism-i âzam kabul edilmiştir. Çünkü Âdem'in yüzü 32 ilahi harfin mazharıdır.²⁵ Nitekim yukarıdaki gazelde ism-i âzam insanın yüzü olarak tarif edilmiştir ki bu da o manalardan birisidir. Nesîmî'nin hem divanında hem de sonradan tespit edilen şiirlerinde söz konusu manaları muhteva ism-i âzam terkibi birden fazla beyitte karşımıza çıkmaktadır:

Âdemüñ vechidür ol vech-i Kerîm

Cennet-i Firdevs hem nâz u na'îm

Vech-i Âdem oldu ol ism-i 'azîm

Muştafâ şahid hüve'llâhü'l-'azîm (T. 12)²⁶

Kirpüklerüñle kaşuñ olmuşdur **ism-i a'zam**

Dîvden dañı ne korñum çün kim penâhum oldur (G.46/3)²⁷

2. Gazelin Muhteva Yönünden İncelenmesi

Çalışmamızın konusunu teşkil eden gazelde muhteva açısından dikkat çeken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki son beyit dışında her beyitte yer verilen ayet iktibasları diğeri ise Hurûfilik vurgusudur.

a. İktibaslar

İktibas, klasik Türk şiirinde şairlerin sıklıkla kullandığı ayet ve hadislerin alıntılanması anlamına gelen bir söz sanatıdır. Fuzûlî'nin divanında bu sanatın örneklerine rastlanmaktadır. Ancak Fuzûlî bir gazelinde birden fazla iktibasa yer vermemiştir. Genellikle manevî iktibas kullanmış, lafzî iktibaslarda da bir mısra'ın tamamında ayete ya da hadise yer vermiştir ki bunlar da gazellerinden ziyade kasidelerinde yer almaktadır.

Nesîmî ise bilhassa ayet iktibasını en fazla kullanan şairdir demek yanlış olmaz. Hatta bu sebeple kendisi için *Kur'ân şairi* nitelemesi yapılmıştır.²⁸ Bilhassa Hurûfî düşüncelerini temellendirmek için bu sanatı kullanan şair,

²⁵ Fatih Usluer, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 255-256.

²⁶ M. Fatih Köksal, a.g.e., s.194.

²⁷ Diğcr beyitler için bkz. G.4/29; G.63/7; G.122/3; G.293/3; G.347/7; T.180/1.

²⁸ Mustafa Ünver, *Hurufilik ve Kur'ân, Nesîmî Örneği*. Fecr Yayınevi, Ankara 2003, s. 167-168.

şiiirlerinde 76 sureden 194 ayet iktibas etmiştir. Öyle ki şairin bazı şiiirlerinin her beytinde bir ya da birden fazla ayet iktibas ettiği görülmektedir.²⁹

Yukarıdaki gazelin beş beytinin dördünde farklı ayetlerden birer bölüm nakıs olarak iktibas edilmiştir ki bu ayet ibareleri genellikle Hurûfî düşüncenin içerisinde tevîl edilen ve bu düşünceye mensup şairler tarafından sıkça iktibas edilen ifadelerdir. Nitekim Seyyid Nesîmî'nin şiiirlerinde '**alleme'l-esmâ**' ifadesi 4 yerde; '**ale'l-'arşi'stevâ**' ifadesi 23 yerde; '**innî enallâh**' ifadesi 7 yerde; '**men indehü ümmü'l-kitâb**' ifadesi ise 5 yerde iktibas edilmiştir.³⁰ Ancak söz konusu âyetler Fuzûlî tarafından hiç iktibas edilmemiştir³¹. Nesîmî'nin şiiirlerinde söz konusu ayet iktibaslarının örnekleri şu şekildedir:

'Alleme'l-esmâi kül budur tamâm

Âdeme öğretti Hâk bil ve's-selâm (M. 3/48)³²

İstevâ hattını itdüñ zâhirâ in şakka'l-kamer

Çün saña geldi ve **er-rahmân 'ale'l-'arşi's-tevâ** (G.6/9)³³

İy kelâmullâh eşyâ nuṭk-ı Hâkdur ser-be-ser

Kim oḫı **innî enallâhu** ayıt nûr u şecer (G.61/1)³⁴

Kirpügün kaşuñla zülfüñ Hâk kitâbıdır velî

Ol kitâbı kim bilür **men indehü 'ilmü'l-kitâb** (G.13/6)³⁵

²⁹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şerife AĞARI. "İktibas Sanatının Zirve Şahsiyeti: Seyyid Nesîmî", *I. Uluslararası Türkoloji Kongresi: Arayışlar ve Yönelimler*, Karabük, 2022, s. 531-570.

³⁰ Şerife Ağarı, a.g.e., s. 541-562.

³¹ Bkz. Nilüfer Çelik. "Fuzûlî'nin Türkçe Divanında Geçen Ayetler ve Yorumları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, C.6, s.131-148.

³² G. 207/5; G.296/3; G.400/1.

³³ M. 1/41; G.2/4; G. 3/2; G. 4/1; G.11/2; G.17/3; G.117/1; G.123/4; G.148/8; G.173/3; G.255/4; G.267/3; G.296/7; G.303/6; G.307/1; G.405/4; G.426/1; G.447/2; Terci-i bend-2/4; T. 77; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 190, T.1; Filiz Kalyon, a.g.e. s. 789, G.5/2.

³⁴ G.12/8; G. 58/5; G.242/1; G.256/2; G.333/5; Terci-i bend-3/4.

³⁵ T.5; T.8; M. Fatih Köksal, a.g.e., s.190, T.4.; M. Fatih Köksal, "Seyyid Nesîmî'nin Yayınlanmamış Şiiirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.50, 2009, s. 89, G. 2/3.

b. Hurûflilik

Hurûflilik, Fazlullâh Esterebâdî tarafından 14. yüzyılda kurulmuş olan ve harfleri merkeze alan bir düşünce sistemidir. Bu düşünceye göre varlığın temeli 32 harfe dayanmaktadır. Ayrıca bu harfler namaz, oruç, hac gibi İslam dininin temelini teşkil eden ibadetlerin de gayesi kabul edilmektedir. Hurûfliler Kur'ân-ı Kerîm'i kendi düşünce sistemlerine göre yorumlamışlar, birçok ayeti kendi eksenlerinde tevil etmişlerdir.³⁶

Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bütün *fazl* kelimelerinin kurucuları olan Fazlullâh'ı kastettiğini düşündükleri için onu Allah'ın yeryüzündeki zuhuru olarak kabul etmektedirler.³⁷ Buna bağlı olarak Hurûfî şairler Fazl-ı Yezdân ve Fazl-ı Hak gibi terkipleri Fazlullâh'ı kastetmek için kullanırlar.³⁸ Ancak Fuzûlî tasavvufî yönü güçlü bir şair olmasına rağmen Hurûfî düşünceye sahip olmadığı için onun şiirlerinde bu tür vurgular bulunmamaktadır. *Fazl* kelimesiyle yapılan terkiplerin tamamında ya *bir kimsede bulunan şahsî kıymet ve meziyet, değer* manası ya da *âlicenaplık ve cömertlik, iyilik, lutuf, kerem* manası kastedilmiştir:

Geldi ol hıızr-ı mübârek-pey kim ansuz bî-delîl
Muıztarib kalmışdı *ehl-i fazl* u erbâb-ı kemâl (K.12/2)

Kemâl-i fazl-ı zâtı âşâf evşâfında hatm olmuş

Götürmüş zeng-i naqş âyîne-yi milk-i Süleymândan (K.41/19)³⁹

Nesîmî'nin şiirlerinde ise *fazl* ifadesiyle *Fazlullâh* vurgusunun yapıldığı kullanımlara sıkça rastlanmaktadır:

*Fazl-ı Hâk*dan çünkü men ehlü'l-yaķını cennetem

Tâ na'îm Firdevs-i meskûkûñ silâli mendedür (G. 50/3)

Adum Nesîmîdür bugün oldum kelâm-ı Nâţık uş

Hem âyetem hem nûr-ı Hâk hem *Fazl-ı Yezdân* olmuşam (G. 250/8)

³⁶ Fatih Usluer, a.g.e., s.11.

³⁷ Hüsametîn Aksu, "Hurûflilik". *İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 409.

³⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatih Usluer, a.g.e. s. 248.

³⁹ Diğer beyitler için bkz. K.29/14; K.24/23; G.38/7; G.99/3; Mukatta' 6/4; Mukatta' 22/2; Mukatta' 23/1; Rubâî 5/1.

Ahşen-i şüret misen yā mazhār-ı **Fazl-ı İlāh**

Kim cemalūñ ‘ışkına pīr ü cevāndur cān-feşān (G.309/3)

Rahmeti geldi irişdi **Fazl-ı Rahmān**uñ yine

Çiçeği açıldı güldi şol gülistānuñ yine (G. 383/1)⁴⁰

Şiirin matla’ beytinde geçen Fazl-ı Hak’la Fazlullāh kastedilmektedir ve varlık bir hazine olarak ifade edildikten sonra bu hazineyi keşfedenlerin Hurûfîler olduğu dile getirilmektedir. Nitekim Hz. Âdem yaratıldıktan sonra ona öğretilmiş olan **esmâ-i küll** Hurûfîler için 32 harftir.⁴¹ İkinci mısradaki yapılan iktibasla da desteklenen bu düşünceye göre isimlerin ilmini talim eden âlimlerin de Hurûfîler olduğu iddia edilmektedir.

Fazl-ı Hâkdan kâşif-i gencîne-i eşyâ bizüz

‘Âlim-i ta‘lîm-i ‘ilm-i **‘alleme’l-esmâ** bizüz

Hurûfî düşünceye göre **sûret-i Rahmân** ve **istevâ** kavramlarının ayrı ve önemli bir yeri vardır. Nitekim bir hadis-i şerifte *Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı* buyurulmaktadır. Tâ Hâ suresi 5. ayette ise *Rahman Arş’a istiva etmiştir.* denilir. *İstevâ* kavramı onlara göre kaplamak, istila etmek manasına değil eşit olma manasına gelir. Bu ayet ve hadisten hareket eden Fazlullāh ve takipçileri Allah’ın arşının Âdem yani insan olduğunu söylerler.⁴² Gazelin ikinci beytinde şair bu düşüncenin bir uzantısı olarak kedilerini Rahmân’ın suretine erişmiş mana Âdem’i olarak nitelemektedir:

Yol bulup Hâkdan **‘ale’l-‘arşi’stevānıñ** seyrine

Şüret-i Rahmāna irdük Âdem-i ma’nā bizüz

Hurûfîler Hz. Mûsâ ile ilgili bazı ayetleri kendi düşüncelerine göre tevîl etmişlerdir. Bu ayetlerden birisi de Kasas sûresinin 30. ayetidir. Hz. Mûsâ ailesiyle birlikte Mısır’a dönerken Eymen vadisindeki Tûr dağında bir ateş görür

⁴⁰ G. 6/3; G.10/6; G. 26/2; G. 46/6; G.47/7; G. 150/11; G. 188/7; G.212/7; G. 257/11; G. 269/9; G.285/5; G. 309/5; G.311/23; G. 313/8; G.330/9; G. 344/4; G.344/6; G. 376/1; G. 380/9; G. 395/7; G.431/15.

⁴¹ Fatih Usluer, a.g.e., s.118.

⁴² Fatih Usluer, a.g.e., s. 273.

ve o tarafa yöneldiğinde bir ağaçtaki ateşten *Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'im.* nidasını işitir. İşe Hurûfilere göre Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuştuğu bu ağaçtan kastedilen Âdem'dir; ağaçtaki ateş ise Âdem'in vücudunu oluşturan 4 unsurdan biri olan ateştir.⁴³ Bu gazelin üçüncü beytinde hem bu olaya telmih yapılmış ve konu, ilgili ayet ibaresinin iktibas edilmesiyle desteklenmiş hem de Hz. Mûsâ'nın mucizelerinden biri olan yed-i beyzâ olayı hatırlatılmıştır.

Âteş-i *innî enallâh* ile yandıķ şem'anıñ

Vâdi-i Eymen maķâm oldu yed-i beyzâ bizüz

Hurûfiler Kur'an ayetlerini kendi düşünceleri doğrultusunda tevil ettikleri gibi Kur'an'daki bazı hitapların kendilerini ya da Fazlullâh'ı kastettiği hükmüne varmışlardır. Bu hitaplardan birisi de *ümme-i vasat* ve *şühedâ*'dır. Bakara suresi 143. ayette *Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta (vasat) bir ümmet yaptık.* buyurulmaktadır. Rivayete göre kıyamet günü insanlar toplandığı zaman Allah Taâla peygamber gönderdiği ümmetlere kendilerine peygamber gelip gelmediğini sorar onlar da gelmediğini iddia ederler. Peygamberlere kendilerine gönderilen vahyi tebliğ edip etmedikleri sorulduğunda vazifelerini yerine getirdiklerini söylerler. Birbirine zıt olan bu iki cevap üzerine Allah Taâlâ Hz. Muhammed'in ümmetini şahit tutar ancak diğer ümmetler onların ahir zaman ümmeti olduğunu ve bunu bilemeyeceklerini söylerler. Ancak Hz. Muhammed'in ümmeti bunu *hüccet-i sadıktan* ve Kur'an'dan bildiklerini söylerler. İşte ayette geçen ümmet-i vasatın insanlar üzerine şahit olması bu anlama gelmektedir. O ümmetin şahidi ise *men 'indehü ümmü'l-kitâb* yani *kitap ilmi yanında olan kişidir* ki bunlar da Hurûfilerdir.⁴⁴ Gazelin dördüncü beyti tam da bu düşüncüyü ifade etmektedir:

Bizdedir çün nâme-i *men 'indehü ümmü'l-kitâb*

Hüccetü'l-kâ'im işitdük bizdedür 'İsâ bizüz

Yine gazelde geçen *vech* kavramı da Hurûfilikle ilgilidir. Nitekim onlara göre bütün varlık insanın yüzünde bulunduğu kabul edilen yedişer hatlı iki görünüşle açıklanır. Bu hatlardan ilkinde *hutût-i ümmiyye*, diğerine *hutût-i ebiyye*

⁴³ Fatih Usluer, a.g.e. s.350.

⁴⁴ Fatih Usluer, a.g.e., s. 132.

denilmektedir ki bütün dinî hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür.⁴⁵

İsm-i âzâm meselesi ise Hurûfliğin temel kaynağı olan Câvidannâme’de farklı şekillerde yorumlanır. İlk olarak ism-i âzâmın Allah lafzı olduğunu söyleyen Fazlullâh, daha sonra Allah’ın Âdem’i Rahmân sûreti üzerine yaratmış olmasından dolayı Âdem’in Allah’ın ism-i âzâmı olduğunu ifade eder. Başka bir yerde ise Âdem’in vechinin ism-i âzâm olduğunu söylerken bunun sebebi olarak da Âdem’in yüzünün 32 harfin makamı olmasını gösterir.⁴⁶ Nitekim söz konusu şiirde şair bu yorumlardan sonuncusuna işaret etmektedir:

Ey Fuzûlî(?) Fazl-ı Yezdân’ın beyânında bugün
İsm-i a‘zam vechimizdür câmi‘u’l-esmâ bizüz

SONUÇ

Mecmualar geçmişten bugüne pek çok bilinmeyenin âşikar olmasını sağlayan önemli kaynaklardır. Bilmediğimiz bir şairden ilk defa bir mecmua sayesinde haberdar olurken bildiğimiz bir şairin duymadığımız bir şiirini de yine başka bir mecmuadan öğrenebiliriz. Bu manada genelde mecmualar özelde şiir mecmuaları gizli birer hazine vasfını haizdir. Tabii bütün bu bilgilerin doğruluğunun araştırılıp teyit edilmesi de ayrı bir husustur.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden gazel farklı türdeki metinleri ihtiva eden bir mecmuanın derkenarında yer almaktadır. Eser hem başlığında hem de matla beytinde Fuzûlî’ye nispet edilmiştir. Ancak gerek dil ve üslup gerekse muhteva açısından ona ait olmadığı aşikardır. Esere yakından bakıldığında hiç şüphesiz bir Hurûfî şaire ait olduğu anlaşılmaktadır ki biz de yaptığımız incelemeler neticesinde bu şairin Seyyid İmadüddîn Nesîmî olduğu kanaatine ulaştık. Nitekim Nesîmî’nin şiirleri üzerine çalışmalar yapmış olan Özer Şenödeyici onun şiirlerinin karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Erken sayılabilecek bir dönemde (14.yy) aruz ölçüsünü Türk diline başarılı bir şekilde uygulamıştır.
- Hurûflik sisteminin dilini Farsçadan Türkçeye kendine has bir yöntemle aktarmıştır.

⁴⁵ Hüsamettin Aksu, a.g.e., s.409.

⁴⁶ Fatih Usluer, a.g.e., s.255-256.

- Hurûfilik inancını estetik bir malzeme haline getirmiş; Hurûflerin insan bedenine ve yüzüne yükledikleri özel anlamları o bir dilberin güzelliğinden bahseden mısralarda işlemiştir.
- Kur'ân ayetlerini şiirlerinde başarılı bir şekilde iktibas etmiştir.
- Şiirlerindeki lirizm ve samimiyet geniş kitleler tarafından sevilmesine sebep olmuştur.
- Hallac-ı Mansur'a duyduğu şiirlerinde göze çarpmaktadır.
- Şairin Hurûfi vurgulu şiirlerinin yanında beşeri duygularını yansıtan eserleri de vardır.⁴⁷

Aidiyetini sorguladığımız gazelin hem şekil hem de muhteva özelliklerinin sayılan bu hususlarla büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Buradan hareketle Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunan ve içinde yer alan farklı bölümler için ayrı kayıt numaraları verilmiş bir mecmuanın 20a sayfasının derkenârında yer alan gazelin Fuzûlî'nin değil Seyyid Nesîmî'nin olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁷ Özer Şenödeyici. *Nesîmî ve Hurûfilik Kitabı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 67-68.

KAYNAKÇA

AĞARI, Şerife. "Tasavvufî Metinleri İhtiva Eden Bir Mecmua Üzerine". *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 2018. s. 594-613.

AĞARI, Şerife. "İktibas Sanatının Zirve Şahsiyeti: Seyyid Nesîmî", *1. Uluslararası Türkoloji Kongresi: Arayışlar ve Yönelimler*, 2022. s. 531-570.

AKSU, Hüsamettin. "Fazlullâh-ı Hurûfî". *İslam Ansiklopedisi*, 12. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 277-279.

AKSU, Hüsamettin. "Hurûfîlik". *İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 408-412.

AYAN, Hüseyin. *Nesîmî, Hayatî Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkîli Metni*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

BASHİR, Shahzad. *Fazlullâh Esterabâdî ve Hurûfîlik*. Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

KALYON, Filiz. Nesîmî'nin, Divanında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Or Turkic*. Volume 10/16 Fall 2015, p. 783-806

KAPLAN, Orhan. Bir Şiir Mecmuasında Yer Alan Daha Önce Yayınlanmamış Nesîmî Mahlaslı Şiirler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 22, 2020, s. 55-75.

KARAKAŞ, Mesut. Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Gazelleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 43, S.1, 2019. s. 120-144.

KARAKOÇ, Karden. Bir Şiir Mecmuasında Tespit Edilen Nesîmî'nin Bilinmeyen Gazelleri. *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, 2020. s. 43-55

KELEŞ, Reyhan. *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.

KESİK, Beyhan- ŞENGÜL, Emre. "Seyyid Nesîmî'nin Yayınlanmamış Gazelleri", *Mertol Tulum Kitabı*. Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 457-461.

KÖKSAL, M. Fatih. "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları". *Journal of Turkish Studies*, *Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I*, Volume 24/1,2000, s. 187-208.

KÖKSAL, M. Fatih. "Seyyid Nesîmî'nin Yayınlanmamış Şiirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.50, 2009, s. 77-135.

ÖZDEMİR, Mehmet. "Seyyid Nesîmî'nin Neşredilmemiş Tuyuğları". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Academic Journal of Language and Literature*. C.4, S.1, 2020, s. 403-485.

ÖZDEMİR, Mehmet. "Seyyid Nesîmî Divânı'nın Kayda Değer Bir Nüshası ve Şairin Neşredilmemiş Türkçe Şiirleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 24, 2020, s. 439-504.

ŞENÖDEYİCİ, Özer. *Nesîmî ve Hurufîlik Kitabı*. Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

USLUER, Fatih. *Hurufîlik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2014.

USLUER, Fatih. "Divan Şairleri ve Hurufîlik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 23/1, 2019, s. 80-104.

ÜNVER, Mustafa. *Hurufilik ve Kur'ân, Nesimî Örneği*. Fecr Yayınevi, Ankara 2003.

ÜZÜM, İlyas. "Hüccet", *İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 451-452.

ZÜLFE, Ömer. "Seyyid Nesimî'nin Tuyuğlarına Ek". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C.2, s.4, 2005, s.121-135.